

İNSAN ONURU İŞİĞİNDA KİŞİSEL ÖZERKLİK VE YERELLİK İLKESİ

*Yrd. Doç. Dr. Orhan ALDANMAZ**

ÖZET

Bu çalışma, modern sonrası çağımızın sosyal, siyasal ve kültürel yaşamının temel ilkeleri olarak kabul edilen insan onuru, bireysel veya grup özerkliği ve yerindelik ilkesi kavramları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu konuda yazmanın temel sebebi, bu üç kavram arasında potansiyel bir gerilimin varlığıdır; çünkü onlar rekabet halindeki çıkarları, farklı türdeki özgürlükleri ve hakları temsil edebilirler. Bu olgu, kendisini farklı bölgesel ve uluslararası toplumlar ve bireyler arasındaki siyasal ve sosyal yaşam çatışmalarında belli etmektedir. Bunun yanında, bu kavramlar, statik değildirler ve ebedi olarak tanımlanmamışlardır. Onlar çok sayıda açıklığa kavuşturulmasını gerektiren içsel gerilim ve doğalarından gelen çelişkiler de içermektedirler. Şu sonuç çıkarılabilir ki, insan onuru, özerklik ve yerindelik ilkesi birbirine yakın durmaktadırlar, fakat onlar arasında bir potansiyel gerilim de mevcuttur. Bununla beraber, hepsi birlikte, bütün medeni toplum üyeleri için insan onuruna uygun bir sosyal yaşamı mümkün kılmaktadırlar. Onlar onurlu bir yaşamı, bireylerin ve grupların çeşitli özgür davranışları arasındaki adaleti temin etmektedirler ve düşünülebilecek herhangi bir camianın birlik ve beraberliğinin ön şartı olan çok çeşitli özgürlük alanları arasında bir denge oluşturmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: İnsan onuru, özerklik, yerindelik, özgürlük, kendi kaderini tayin etme

ABSTRACT

This work examines the relationship between concepts of human dignity, individual or group autonomy and the principle of subsidiarity which can be regarded as the main principles of social, political and cultural life in our

* Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

post modern age. The main reason for writing on this subject is that there is a potential tension between these three conceptions, because they may represent competing interests, various kinds of freedoms or liberties and rights. This is evident in conflicts between the different regional and international communities and individuals in political and social life. Beside that, these concepts are not static and not precisely defined for ever. They contain also many internal tensions and inherent contradictions that need to be clarified. It can be concluded that the human dignity, autonomy and subsidiarity stay close to each other, but there is a potential tension between them, as well. Nevertheless, they all together make a social life according to human dignity for all members of civil society possible. They provide for a dignified life, for the equilibrium between different free behaviour of individuals and groups, and create a balance between many kinds of realm of freedoms which are the preconditions for the integrity of any conceivable community.

Keywords: Human dignity, autonomy, subsidiarity, liberty, self determination

I. GİRİŞ

Her siyasi topluluğun temelinde ortakça paylaşılan barış, güvenlik, özgürlük, hukuk ve insan haklarına saygı gibi belirli değerler ve bu değerleri yaşamın çeşitli alanlarında gerçekleştirmek için birlikte bir çaba yatar¹. Günümüzde sosyal ve siyasal birlikleri ve ortak anlayışı mümkün kılan şey, bu paylaşılan değerleri açıkça belirten, onları uygulanabilir hukuk normlarına ve hukuk kurumlarına dönüştüren anayasalardır. Ancak bir tür toplumsal mutabakat olan bu anayasal normlar çerçevesinde bütün bireyler ve devlet vatandaşları kendi yaşamlarını barış, özgürlük, saygı, medeniyet, karşılıklı birbirlerinin haklarını tanıma ve dayanışma içerisinde yaşayabilirler². Birlikte yaşam ilkeleri, vatandaşların özlemlerini, çıkarlarını, emellerini ve temel değerlerini de açıklar. Hukuksal normlar, toplumun insan yaşamına yaklaşımını ve hangi hayat tarzını seçtiği hakkında ipuçları verebilir. Örneğin, anayasa, devletin yapısını, organlarının kuruluşunu,

1 Steven V. Hicks, The prospects of World Order: A hegelian Approach, Interpretation, a Journal of political philosophy, volume 3, Issue 1, Fall 2002, P. 49 (53).

2 Hicks, s. 53.

işleyişini, vatandaşların devletle olan ilişkilerini ve bireylerin ya da birey topluluklarının kendi aralarındaki bütün ilişkileri genel olarak belirler³. Böylece hukuki normlar, insanların iradelerinin, daha da önemlisi onların değerlerinin bir ürünü ya da yansımasıdır⁴.

Anayasalar, bütün tarafların karşılıklı birbirlerinin birer hak öznesi olduklarını tanımaları gerekir ve onların iradelerinin ortak ürünü olmalıdır. Günümüzde insanların bütün dünyayı kuşatan bir alanda her yönü ile aktif olmaları ve dünyanın küçülmesi, halkların gittikçe iç içe geçişi ve sınırların anlamsızlaşması, artık dünya çapında bir tür küresel anayasa denebilecek anayasaları gündeme getirmektedir. Böyle bir durumda sadece ulusal düzeyde değil, evrensel düzeyde de uluslararası haklar, ödevler, politikalar, dava usulleri ve yöntemleri bir kurala bağlanıp açıklanabilir ve adalet dağıtımı mümkün olur.

Bireysel özerklik, insanın doğadaki bütün diğer varlıklardan ayrılıp tür olarak özgünleşmesi ve bir kişinin de diğer türdeşlerinden ayrışıp ayrı bir kişilik kazanması ile yakından ilgilidir; o temelde özgür olmanın bir sonucudur. Belirtilen bu özelliği ile bireysel özerklik kavramı, insan onurunun korunması ve haysiyetli bir şahsiyetin oluşumunda korunmaya alınmış bir özgür eylem alanı görevini görmektedir. Yerindenlik ya da yerellik olarak da bilinen subsidiarite ilkesi ise, sosyal ve siyasal yaşamda kültürel üst kademede ki organizasyonların ve yönetim birimlerinin insan onuruna duyulan saygı gereği yerel ya da alt kademelerdeki insanları ilgilendiren kararların ve uygulamaların bu kişiler tarafından alınması ve yürütülmesi esasına dayanmaktadır. Bu olgunun sonucu olarak insan onuru, bireysel özerklik ve yerindenlik ilkesi; felsefi, hukuki, siyasi ve dini bakımdan karşılıklı bir ilişkiler ağı içerisinde düşünülmelidir. Fakat bu karmaşık ilişkiler ve bu terimlerin birbirilerini sınırlama, tamamlama ve hatta birbirilerini şart koşma durumlarını ayrıntılı açıklamadan önce, onların genel anlamlarını ve çalışmada kullanılan biçimlerine değinmek yararlı olacaktır.

II. İNSAN ONURUNU TANIMLAMA ÇABALARI

Çok sık kullanılması ve insanlar üzerinde içsel bir kontrol işlevi görmesinden yola çıkarak denebilir ki, insan haysiyeti her birey için içsel bir değer

³ Michael Mitias, *The Possibility of World Community, Coexistence*, 1990, P. 203.

⁴ Mitias, *age.*, s. 203.

de ifade etmektedir; kişiliğin merkezi olan insan vicdanıyla sıkı bir bağlantı içerisindedir. İnsanların genelde çok sayıda içsel, ahlâki, etik ve mantık veya kendisinin ya da içinde yaşadığı toplumun yaşam tasarılarına dayanan içsel değerleri varsa da, bu değerlerin tümü aynı derecede etkili değildir. İnsan onuru⁵; günümüzün pozitif hukukunda, ahlaksal ve doğal hukuk öğretilerinde en üstün ve vazgeçilmez bir değer olarak anlaşılmakta ve insanın yaşama hakkından bile daha üstün sırada tasavvur edilmektedir. İnsan onuru ile diğer kişisel ya da toplumsal değerler arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, insan haysiyetinin diğer göreceli değerlerden farklı olarak mutlak bir değere sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Bundan ötürü herhangi bir değer yargılamasında bulunulduğunda karar, konunun bir değişir ya da göreceli değerler grubuna veya insan onuru kategorisine ait olmasına göre verilecektir⁶.

Bir anlayışa göre birbirine bağlı olarak bir sistem oluşturan amaçlar imparatorluğu ya da krallığında (Reich der Zwecke) her şeyin ya bir pazar değeri vardır ya da bir onuru vardır. Pazar değeri olan şeylerin yerine ona eşit başka şeyler konabilir; birbiriyle değiştirilebilir. Her çeşit pazar değerinin üzerinde yer alan ve bir değiş tokuşa uygun olmayan şeylerin ise bir haysiyeti vardır⁷. Burada da görüldüğü gibi, bireyin en yüksek içsel değeri kişiliğin odak noktası olarak kabul edilmektedir ve bu da onur olarak ifade edilmektedir. Tüm insanlık camiası için en yüksek değer olarak kabul edilebilmesi için, insan onurunun zorunlu birtakım ölçütlere göre evrensel olduğuna toplumların inandırılması gerekir.

Bu ölçütlerden birisi, kişinin özgür iradesinin ya da istem özgürlüğünün mutlak bir değer olarak kabul edilmesidir. Söz konusu kıstasa göre, insanlar istemeden edemez; çünkü bir istemde bulunmaktan vazgeçmek de bir istemdir ve özgür iradeyi şart koşar.

Evrensellik kıstasına göre, insan onurunun genel kabul görmesi için sadece öznenin bireysel irade özgürlüğü değil, karşıdaki yabancı iradelerin de

⁵ Orhan Aldanmaz, Wehrdienstverweigerung als Menschenrecht, Regensburg, S. Roderer Verlag, 2006, s. 47.

⁶ Paul Tiedemann, Der Begriff der Menschenwürde, Eine Anfrage an die Sozialphilosophie, e-Journal der Psychologie, 2006, s. 11.

⁷ Immanuel Kant, Metaphysik der Sitten, Tugend Lehre, Werke in 10 Bänden, Bd 7, düzenleyen Wilhelm Weischedel, Immanuel Kant, Königsberg, Wissenschaftliche Buch Gesellschaft 1993, (1797), s. 94 ve 77.

mutlak değer olarak kabul görmesi gerekir⁸. Başkasının irade özgürlüğünün temeli, kişinin kendi irade özgürlüğünün içerisinde aranmaktadır. Buna göre, bizim kendi irade özgürlüğümüz ve onurumuz, bizim kendimizle yürüttüğümüz diyalogdan kaynaklanmaktadır. Böylece biz, kendimizin bir kişi olarak farkına varırız. Fakat bu iç diyalogu biz kendi kendimize doğuştan öğrene-meyiz. Böyle bir refleksif düşünme ve kendimizi bir düşünme konusu ve diyalog muhatabı olarak görmeyi, biz başkasıyla olan ilişkilerimizden ve onlarla olan diyaloglarımızdan öğrenmekteyiz⁹.

Kendisini başkalarının üzerinde tasarruf ettiği bir eşya ve araç olarak gö-ren kişiler, diyalog yürütemezler; özbilinç ve özsaygı¹⁰ geliştiremezler ve onlar da bu kez karşındakileri eşya olarak görmeye başlarlar.

Yukarıdaki uzun açıklamalardan şu sonuç çıkarılabilir. Bir kişinin kendi onurunun bilincinde olması, zorunlu olarak daima başkasının onurunun bi-linciyle bağlantılıdır. Biz, ancak karşımızdakinin özgür iradesini en üstün bir değer olarak telaki ederek kendi irademizi mutlak bir değer olarak kabul edebiliriz¹¹.

Bugünkü Federal Almanya Anayasası'nın¹² birinci maddesinde "Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten ist Aufgabe aller staatlichen Gewalt." diye bir hüküm var ve şöyle tercüme edilebilir. "İnsan onuruna dokunulamaz. Onu saymak ve korumak tüm devlet otoritelerinin görevidir." Bu hüküm o kadar önemli ki, aynı Anayasa'nın 79. maddesinin 3. fıkrasında değiştirilemez hükümleri arasında sayılmış ve (ebedilik ilkesi) parlamento tarafından değiştirilemez ve de ortadan kaldırılamaz. 19 Aralık 1966 tarihli Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin giriş bölümünde insan hakla-rının insan fitratında yer alan, doğuştan gelen onurundan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yine Avrupa Temel Haklar Şartı'nda "Human dignity is

8 Gotfried Höffe, Ein transzendentaler Tausch: Zur Anthropologie der Menschenrechte, in: Philosophisches Jahrbuch 99, 1992, s. 1.

9 Tiedemann, age., s. 15

10 John Rawls, Political Liberalism, New York, Colombia University Press, 1993, P. 319.

11 Tiedemann, age., s. 16.

12 Informationsdienst, Juristische. *dejure.org*. 2 1 2011. <http://dejure.org/gesetze/GG> (01 17, 2011 tarihinde erişilmiştir).

inviolable. It must be respected and protected.” Yani “İnsan onuruna dokunulamaz. Ona saygı gösterilmeli ve korunmalıdır.” Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği Evrensel İnsan Hakları Bildirisi her ne kadar bağlayıcı ve tavsiye niteliğinde ise de önemli, evrensel düzeyde kapsamlı bir bildiridir. Hatta 10 Aralık dünya insan hakları günü olarak kutlanmaktadır. Söz konusu bildirinin başlangıç bölümünde insanın özünden, tabiatından yani doğuştan gelen insan onuru, eşit, vazgeçilmez ve devredilmez insanlık ailesinin tüm üyelerinin temel hakları dünyadaki özgürlüğün, adaletin ve barışın temeli olarak sunulmaktadır¹³.

Avrupa İnsan Hakları Şartı’nda insan onurunun kendisi sadece bir hak değildir; o aynı zamanda temel hakların gerçek temelini oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu temel haklar şartının birinci maddesinde başlık olarak ‘insan onuru’ (Die Würde des Menschen) yer almakta ve “Sie zu achten und zu schützen” diye bir hükme bağlanmaktadır. Yani “insan onuruna dokunulamaz. O korunmalı ve sayılmalıdır”¹⁴.

Görüldüğü gibi insan onuru, en azından demokratik ülkelerde, insan haklarının temelini oluşturmaktadır¹⁵. Bu kavrama yüklenecek her anlam ve onun yorumu insan hakları anlayışını da etkileyecektir. Sözlük anlamına bakıldığında insan onuru, insanın kendisine duyduğu özsaygı biçiminde izzetinefis ya da bir insana başkalarının gösterdiği saygının¹⁶ dayandığı kişisel değerler biçiminde açıklanmaktadır. Burada kısaca, değerli kılınan şeyler akla gelir¹⁷. İnsan haysiyeti denilince bireylerin birer şahıs olarak en yüksek akli, ahlâki ve etik değerleri ya da dokunulmaz, devredilmez, kişiliğin ayrılmaz parçası olan değerler akla gelir¹⁸. İnsan onuru aynı zamanda insanın akli, ahlâki yeteneklere sahip olması, bir seferlik ve kendisine has bir şahsi-

13 Başbakanlık. *Aday Memurların Temel Eğitim Ders Notları*, (2) 6. Baskı . Ankara: T.C Başbakanlık Basımevi, Nisan 2009, s. 279.

14 (Amtsblatt der Europa’ischen Gemeinschaften, 18.12 2000 c 36419 (de)).

15 Aldanmaz, age., s. 350

16 İlyas Doğan, Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, Konya 2005, s. 53.

17 Karl Steuerwald, Türkçe-Almanca Sözlük, 1. Baskı, İstanbul, 1993, ABC Kitapevi A. Ş., s. 712.

18 Nihat Bulut, Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, no 3, 3 Aralık 2008,s. 2.

yetinin olması ve bireye saygı gösterilmesinin temelini oluşturmaktadır. Kişi, kendi ahlâki anlayışı çerçevesinde kendi kaderini kendisi belli etme, kendisini kendisine has bir biçimde dışsal algılamalar ve içsel duyular ışığında gerçekleştirme hakkını elde eder ve insanın özerkliği ve varlık temeli de bu sayılan yetiler ve özgür olma özelliğinin kaçınılmaz sonuçları olarak tasavvur edilmektedir. Kişisel vicdanın bir yansıması ve böylece insanoğlunun vazgeçilmez değeri olan insan onuru üzerindeki hak, kültürel, sosyal ve hukuksal dış müdahalelere karşı insanın kişiliği önünde bir koruyucu zırh görevi üstlenmektedir¹⁹.

İnsanın bu özelliği, sadece onun dünyayı kendine özgü duyularıyla algılaması gerçeğine dayanmıyor. Diğer canlılardan farklı olarak o, kendisini ve çevresini aynı zamanda bir düşünce konusu yapabilme ve her şeyi aklıyla kavrama yeteneğine sahiptir. Bu nedenle insanoğlunun duyuları algılama yanında bir çeşit kavrama ve idrak etme yeteneği de vardır. O, bu haliyle yalın bir düşünsel varlıktır. Buna dayanılarak denebilir ki, insanın bir anlama ve akıllı olma özelliği vardır, bu sıfat o deneysel yollardan elde ettiği bilgileri akıl süzgecinden geçirir ve sadece düşünce ve mantık kıstaslarına göre karar verir²⁰. Sayılan bu özellikler bireylere kendine özgü, başkalarından farklı karakterler kazandırır ve işte bireyin özerk olma ihtiyacı da kendini burada hissettirir. Çünkü insan bu noktada, ampirik ve duygulardan gelen verileri yeniden düzenler; âdeta gerçek dünyayı aklıyla yeniden inşa eder. Böyle bir düşünce öznesi, tüm evreni yeniden düzene sokar ve âdeta doğadan ve ilkel topraktan kendisini koparıp, sadece akılsal ya da düşünsel bir varlık olmuştur. İnsan hakları teorilerinde ya da felsefi ve dini öğretilerde insan onurun insanın akıllı bir varlık olmasına dayandırılması biraz da bu sayılan nedenlerden ve kendi varlığının bilincinde olmaktan, kısaca özbilinçten kaynaklanmaktadır. Zaten saf ve ilksel ya da temelden olan özbilinç, kişiliğin, varlığın çok değişik şekillerdeki algılama süreçlerinde hep aynı kalmasını, adeta bir sabite olmasını da öngörür²¹.

¹⁹ Oğuz Şimşek, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, düzenleyen Danışman Prof. Dr. Zafer Göner, İzmir Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s. 46.

²⁰ Immanuel Kant, *Kritik der Reinen Vernunft*, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1971, s. 533.

²¹ Kant, *age.*, s. 782.

Söz konusu olan insanlığın en yüksek değeri, kişinin sadece insanlık ailesi içinde yer almasıyla ona kendiliğinden doğal hukuk ya da tanrı tarafından bahşediliyor²². İnsan onuru ilkesi, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde insanın varlık âleminde kendisine verilen hakları ve yüklenen yükümlülükleri kullanabilmesi ve yerine getirebilmesi için gerekli olan hukuksal araçları sağlamaktadır²³.

Hukukçuların büyük çoğunluğu şu konuda hemfikirdir ki, insan değerli bir öznedir ve o basit bir nesne, araç veya değiş-tokuş konusu olan temsil edilebilir bir pazar değerine indirgenmediğinde onun haysiyeti de zedelenir²⁴. Sistem teorilere dayanan öğretilere göre insan onuru böyle kendi başına bir değer değildir ve hukuk tarafından güvenceye alınan somut bir koruma ve talep hakkı sağlamaz²⁵.

Şüphesiz insan onuru anayasalarda en önemli ilke olarak kabul edilince, içi boş bir formüler (şablon) bile olsa önemli siyasal, sosyal ve hukuksal işlevi yerine getirir. Hukuksal bir kavram ve bağlayıcı bir norm olarak pozitif hukukta düzenlenince, belki bu ilke hukuk güvenliği sağlar ve herkesi bağlar; fakat meşruiyeti garanti edemez. Soyut değerler olarak düzenlendiğinde ise, böyle anayasal ilkeler bireysel talep hakkı sağlamaz ve hukuksal açıdan bağlayıcı olmaz; fakat devletin eylem ve işlemlerinin meşruiyetini

22 Bkz. Doğan, age., s. 53.

23 Aldanmaz, Wehrdienstverweigerung, s. 252.

24 Günter Dürig, Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes, in Archiv des öffentlichen Rechts (AÖR), no 81 (1956), s. 127; Klaus Stern, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Cilt III Allgemeine Lehre der Grundrechte, 1. Cilt, München, C.H. Beck 1988, s. 24; Peter Haberle, Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft, Bd. I, in: Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, von Josef Isensee/Paul Kirchhof (Hrsg.), Heidelberg, C.F. Müller, 1995, s. 848.

25 Niklas Luhman, Grundrechte als Institutionen, Ein Beitrag zur politischen Soziologie, Berlin, Drucker&Humblot, 1999, s. 67; Bernhard Giese, Die Würde-Konzept, Eine Normfunktionale Explikation des Begriffs Würde in Art. 1 Abs. I GG, Berlin, Drucker&Humblot, 1975, s. 75; Dieter Suhr, Entfaltung der Menschen durch die Menschen, Zur Grundrechtsdogmatik der Persönlichkeitsentfaltung, Übungsgemeinschaft und des Eigentums, Berlin, Drucker&Humblot, 1976, s. 85 vd.

sağlayabilir. Zaten insan onurunun, siyasal düzenin istikrarını sağlama işlevini de ancak bu biçimde yerine getirdiğine inanılmaktadır²⁶.

Avrupa ve Avrupa dışındaki ülkelerde insan onuru ya anayasaların giriş kısmında ya da kurallar bölümünde değişik şekillerde düzenlenmiştir²⁷. 2709 sayılı ve 18.10.1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının başlangıç bölümünde her Türk vatandaşının “onurlu bir hayat” sahibi olmasından ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olmasından söz etmektedir. Böyle bir söylem, insanın en yüksek değerinin, kaynağını doğal hukuktan aldığına işaret eder²⁸. Aynı Anayasanın 17. maddesinin üçüncü fıkrasında “kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz” diye bir hüküm var. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmelerine dâhil olduğu düşünüldüğünde bu hükümdeki insan haysiyeti ile uluslararası hukukta kastedilen insan haysiyetinin aynı anlamda anlaşılması gerektiği sonucuna varılabilir. Öyle ise, bütün insanlar “insan onuru” ilkesinin şemsiyesi altında korunmaya alınmıştır; en azından şekil bakımından.

III. İNSAN ONURUNUN BİR GEREĞİ VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN YANSIMASI OLARAK BİREYSEL ÖZERKLİK

İnsana değer veren ve onu diğer canlılardan üstün kılan şey, onun kişiliğinin bir sembolü olan insan onuru ise, bireye sadece devlete karşı değil, içinde yaşadığı tüm toplumsal yapılanmalara karşı bir korunma sağlanmalıdır. Şahsiyeti özgün kılan şey, şahsiyet sahibi öznenin akli ve ahlâki yetilerine²⁹ sahip olmasıdır ki, bunlar insana kişilik katıp onu bağımsızlaştıran yeteneklerdir. İnsan onuru, salt insan olmaktan kaynaklanan bir değerdir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde “İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan onurun ve onların eşit ve vazgeçilmez haklarının tanınmasının dünyada öz-

26 Erhard Denninger, Staatsrecht, Einführung in die Grundprobleme des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Cilt 1, Die Leitbilder: Leerformeln? Lügen? Legitimation? Rowohlt 1973, s. 25 vd.

27 Thomas Schmitz, Die Menschenwürde als Grundwert der freiheitlich-demokratischen Ordnung-eine Übersicht über die Wichtigsten Rechtsquellen, 2007.

28 Celal Ülgen (Editör), T.C Anayasası 3. Bası, İstanbul Eylül 2009, s.3.

29 Richard Heinzman, İnsan ve İnsan Onuru- Toplumsal Yaşam İçin Etik ve Ahlak 2010, www.konrad.org.tr/İslam (Erişim tarihi:02.08.2010).

gürlük, adalet ve barışın temeli ...”³⁰ olmasından bahsedilmektedir; fakat her halükârda özgür ve bağımsız olmak, onurun olmazsa olmaz koşuludur. Çünkü özgür olmayan birey, başka öznelerin üzerinde tasarruf ettiği bir eşyadan başka bir şey değildir³¹. İnsanı eşya konumundan çıkarıp ahlâki ve akli özerkliğe kavuşturan ve böylece kişiyi dış dünyada bağımsız kılan şey insan haysiyetidir. Bu ilke öyle ileri gider ki, insanın yalnız başına olma ve yalnız başına bırakılma hakkının yanında, her bireyin dokunulmaz bir kişiliğe sahip olma hakkını da kapsar. Dokunulmaz kişilik olarak da bilinen kişisel özerklik, insan kişiliğinin bağımsızlığını, kutsallığını ve bütünlüğünü garanti eder. Değinen anlayışla vatandaşlarına yaklaşan toplumsal ve kamusal aktörler, insanları, özünde biricik, kendine has ve kendi kaderini kendisi belirleyen söz sahibi özneler olarak kabul ederler ve vatandaşlarını da birer tebaa olarak görmezler³².

Öyle ise toplumsal ve kamusal organların, bireyin özgürlüğünü ortadan kaldıracak davranışlardan alıkonulması gerekir³³. Özgürlük, bireylere özerk ve özgür alan sağlayan ve devletin müdahalelerine temelde kapalı olduğu düşünülen negatif özgürlükler, başka bir deyişle negatif statü hakları ifade eder. Devletin burada yapması gereken tek şey, bireyin özgürlük alanından geri çekilmesi ve onu rahat bırakmasıdır. Bireyin özel alanının kabulü, devletin artık vatandaşlarının üzerinde bir malik gibi tasarruf edemeyeceği anlamına gelir. Nitekim liberaller, temel hak ve özgürlükler arasında en önemli hak olarak “kendi kaderine sahip olma hakkı”nı görürler. Demek ki, söz konusu anlayışa göre bireyler, kendi bedenlerinin, yaşamlarının kişisel değer ve kaynaklarının biricik sahipleridirler ve yaşamlarını diledikleri biçimde şekillendirme hakkına sahiptirler³⁴.

30 Aydın Aybay ve Rona Aybay, Hukuka Giriş, 5. Baskı Eylül 2008 İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.373.

31 Şimşek, age., s. 46.

32 Rita Manning C., Liberal and Communitarian Defenses of Workplace Privilege, Journal of Business Ethics, 16:817-823 (1997), www.springerlink.com (Erişim Tarihi: 12.02.2010).

33 Mehmet Yüksel, Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi, 2009, s.280; Bkz. John Stuart Mill, Özgürlük Üstüne, İstanbul 2000, İstanbul Belge Yayınlar, 11, 12.

34 Colin Bird, Myth of Liberal Individualism, Cambridge 1999, Cambridge University Press, s. 32-40.

Bu gibi öğretilerde insana onurundan dolayı verilen değer, bireyin kamuya karşı ve toplumsal üst birimlerden özerkliğini mümkün kılmaktadır. Liberteryenlar'ın "self-ownership" dedikleri kendine sahip olma hakkı, bireyin sahip olduğu değerleri nasıl edineceği ve kullanacağı hakkında karar verme hakkını ve başkalarını bu konuda karar vermekten alıkoyma hakkını kapsamaktadır. Bireyler başkalarının her tür zararlarından alıkonulmalı ve onlara kendi özgürlük alanlarında serbestçe davranma imkânı verilmelidir³⁵. İnsan onurunu sosyal birlikte yaşamın temeli olarak kabul eden bir toplum, nesnel olarak neyin iyi neyin kötü olduğunu mutlak bir biçimde tayin edemez. Bilakis, çağdaş demokratik bir toplum daha gevşek ve esnek bir iyi teorisini benimser ve bireylere neyin iyi olduğuna ilişkin karar vermede özerklik tanıır³⁶.

Biraz anarşizme ve klasik liberalizme yaklaşan bir öğretiye göre asıl olan birey ve onun haklarıdır. Birey dışındaki bir toplumsal grubun gerçekliği yoktur, bu nedenle onun haklarından söz edilemez. "İyi olan devlet hiç olmayan devlettir."³⁷ Liberalizme göre de devlet, sadece insanları koruyan bir teşkilattır; onun esas görevi vatandaşların kendileri için iyi olduğuna karar verdikleri bir tarzda hayatlarını idame edebilmeleri için gerekli ortamı, yani barış, güvenlik ve huzuru sağlamakla sınırlıdır³⁸.

Unutulmamalıdır ki, bireysel özgürlük tek bir özgürlük alanından oluşmaz. Vicdan özgürlüğü³⁹, kişiliğin çekirdek alanı olarak insan onurunu yakından ilgilendirirse de, birey özgürlüğü aynı zamanda insan bilincinin iç alanlarındaki duyuş, zihinsel, bilimsel, sanatsal, ahlâki ve dinsel konularda mutlak düşünce ve duyuş özgürlüğünü kapsar. Dahası birey tek başına kendi yaşamını yürütemediğinden, kendi çıkar ve tercihlerini paylaşan diğer insanlarla beraber olup belli bir amaç için topluca davranma ve dayanışma özgürlüğüne sahiptir. Çağdaş demokrasilerde bireyin iradesi dışında herhangi bir şeye zorlanmasının ve bir davranışta bulunmaya engel olunmasının gerekçesi, başkalarının özgürlük ve temel haklarını korumaktır. Böylece hak ve öz-

35 Colin, age., s. 142.

36 Rita Manning C., age., s. 817-818.

37 Mümtaz'er Türköne, Siyaset, 10. Baskı İstanbul, Ekim 2009, Opus Yayınları, s. 88.

38 Türköne, age., s. 90 vd.

39 Aldanmaz, Wehrdienstverweigerung, s. 143.

gürlükler arasında bir denge sağlanmış olur. Fakat insanların davranışı sadece kişisel çıkarlarla ilgiliyse ve başkalarına doğrudan zarar verecek özellikler taşımıyorsa, bireyin toplumdan ve siyasal kurumlardan bağımsız yaşama özgürlüğü, mutlak bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰.

Sadece bireyin özerkliğine dayanan Liberalizm, toplumsal düzen ve değerleri gözardı etme konusunda eleştirilebilirse de; sağlıklı, özgür ve güçlü bir birey olmadan sağlıklı ve özgür bir toplumun ortaya çıkması ve yaşama-ya devam etmesi mümkün değildir. Kişisel aşırılıkları törpülemek için bu akımın karşısında topluma vurgu yapan fikirler de, kolektivizmden komünitaryanizme kadar farklı düşünce sistemleri etrafında toplanırlar. Bu nedenle, mutlak bireysel otonomi ya da toplumsal özerklik yerine bunlar arasında bir denge kurulması yolu tercih edilmelidir. Özellikle toplumsal sorumluluğu ön plana çıkaranlara göre, belli bir toplumda yaşayan insanların sadece hakların değil, aynı zamanda o toplumun mensupları olarak birbirlerine ve topluma karşı sorumlulukların da sahibidirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasasının 12. maddesinde⁴¹ de buna benzer bir hüküm düzenlemiştir:

“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.”

Dünyayı ve dahası bütün evreni yaşayan ve devamlı devinim halinde algılayan görüşler, özeli düşünenlerden ayrılıp büyük sosyal yapılanmaları içine alan öğretiler, insanı ve doğayı ayrı değil, canlı bir bütün olarak görürler⁴² (Aldanmaz, Küreselleşme Bağlamında Şırnakta Kültürel ve Sosyal Değişiklikler 2010, 436). Hal böyle olunca, birbirlerinin kopyası olan insanların oluşturdukları küçük toplumsal gruplanmalar, farklılıkları kabul edemez, hoşgörüden yoksun ve insan soydaşlarını ötekileştirip ayrımcılığı meşrulaştırabilirler (Brint, Gemeinschaft Revisited, A Critique and Reconstruction of the Community Concept 2001, 112-113). Belki de bu

⁴⁰ Mill, age., s. 11, 12.

⁴¹ Ülgen, age., s.7.

⁴² Orhan Aldanmaz, Küreselleşme Bağlamında Şırnakta Kültürel ve Sosyal Değişiklikler, Şırnak sempozyumu Bildirisi, Şırnak 2010, s. 447.

endişeden olsa gerek, bireyi ön planda tutan öğretiler büyük ilgi görmüştür. Birey toplumun basit bir parçası değil, karar verme, iyi ile kötü, yanlış ile doğru arasında karar verme yeteneğine sahip, sorumluluk taşıyabilen bir öznedir. İnsanoğlu, bu özelliği ile doğanın evrensel dizgesinden ayrılmış, kendi başına işleyen yani özerk, canlı bir alt dizge oluşturmuştur.

Kişi özerkliğinin ve özgürlüğünün sosyal ve siyasal olarak gerçekleşmesi ve korunabilmesi için, bireyin aykırı kararlarına ve hayat tarzına tahammül edebilen siyasal ve sosyal yapıların olması da gerekir. Öyleyse, müsamaha⁴³ hem ahlâki veya etik hem de sosyal, siyasal ve gerekirse dinsel bir ilke olarak kabul edilmeyi gerektirmektedir. Farklı ve alışılmış doktrinlere ters bireysel kararlar ve yaşam tarzlarına tahammül etmek, onun vereceği muhtemel acılara katlanmak birey özerkliğinin amacına hizmet eder. Esasında müsamaha, herhangi bir hareketsiz kalma değil, bilakis ahlâki bir zihniyete, özel koşullar ve olaylar demetine dayanan ilkeli bir duruştur. Yoksa herhangi bir duyarsızlık ve nemelazımcılık anlayışı değildir⁴⁴. On altıncı ve on yedinci yüzyılda reform hareketleri sırasında ortaya çıkan müsamaha ilkesi, daha sonra dinsel hoşgörüden ahlâki, siyasal ve hukuksal yaşama da yayıldı ki, bu da nihayetinde bireyin özgürlük alanını genişletme etkisi yaparak onu özerk kılabilirdi⁴⁵.

Toplumun en önemli çıkarları tehlikede değilse, nasıl yaşanılmasına ilişkin değerlendirmelerde kararların bizzat birey nezdinde verilmesi gerekir; çünkü siyasal otoriteler, doğrunun ne olduğunu mutlak bir biçimde söyleme olanağına sahip değildirler⁴⁶. Zira toplumsal kararlar ve hakikate ilişkin değerlendirmeler sadece tartışma ilkelerine göre düşünen öznelerin ortak kararı olarak algılanabilir. Filhakika özerklik, insan vicdanının, ahlâkiliğinin ve her akıl sahibi varlığın temelidir⁴⁷. Bütün sosyal, hukuksal ve siyasal

43 Andrew Heywood, *Political Theory, an Introduction*, second edition, London 1999, Macmillan Press, s.265, 268; John Rawls, *Political Liberalism*, New York 1993, Columbia University Press, s. 8, 10, 194, 196.

44 Heywood, age., s. 265.

45 Heywood, age., 268; John Lock, *A Letter Concerning Toleration*, Düzenleyen A. Montouri, The Hague 1963, Martinus Nijhoff.

46 Heywood, age., s. 269.

47 Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çeviren İoanna Kuçuradi, Ankara 1995, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 53.

kurallar ancak temelini ahlâki değerlendirmelerden aldığından ve ahlâk yasası da özgür bir isteme olarak insanın istemesinin üzerinde temellendiğinden⁴⁸; toplumsal hukuksal ve siyasal kurallar, sonunda insanın, özerk bir varlık olarak muhakemede bulunma ve isteme yeteneğinin ürünüdürler.

İstemek, burada salt akla dayalı bir isteme olarak telaki edilir ve kaçınılmaz olarak özerklik, metafizik benin işlevi olarak anlaşılır. Özellikle idealizmde ve dini öğretilerde sıkça karşılaşılan, ayrı bir kişilik sahibi insanla doğanın karşı karşıya konulmasını ve ayrı tutulmasını burada görebiliriz. Çünkü insanların bilgi kaynağı, sadece duyular olmayabilir; kişi kendisini doğadan, topraktan koparıp bağımsız düşünebilir ki, bu durum insanın doğaüstü doğası olarak telaffuz edilir⁴⁹.

Öyleyse, insanın deneysel, tabii koşullardan bağımsız, saf aklın yasalarına göre biçimlenen bir doğasından söz etmek de olanaklıdır. Şeylerin varoluşlarını bilgiye bağımlı kılan yasalar pratik yasalardır. “Duyular üstü doğa kavramı oluşturulabilirse, bu doğa “saf pratik aklın özerkliği” altında işleyen ve tasavvur edilen bir doğa olacaktır ki bu özerkliğin yasası, ahlâk yasasıdır”⁵⁰. Özerklik, burada doğadan bağımsız iradenin kendi kendine yasa koymasını ifade ettiğinden, ahlâk yasası saf pratik aklın özerkliğinden, yani özgünlüğün özerkliğinden doğmuş olur⁵¹. Zaten insan vicdanının ve insan onurunun özerklikle özdeşleştirilmesinin nedeni de burada yatar.

Özerkliği böyle analiz edince, sanki otonom özne çevresinden ve toplumdan tamamıyla soyutlanmış bir varlık olarak algılanabilir. Fakat özerkliğin bir boyutu baskıdan uzak olmayı, serbest seçim yapabilmeyi şart koşarsa, öbür boyutu da tercihleri üstüne eleştirel ve yansıtımalı düşünmeyi zorunlu kılar⁵². İnsan, özerk bir varlık ve özgün olması gereği bir özne olduğunu, toplumdan ve doğadan soyutlanarak değil, onlarla ilişkileri içerisinde ve özellikle özgürlüğün gasp edildiği ortamlarda öğrenir⁵³.

48 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Ankara 1999, s.143.

49 Aldanmaz, *Küreselleşme* (2010), age., s. 431.

50 Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 49.

51 Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 38.

52 Grace Clement, *Care, Authonomy and Justice: Feminism and The Ethic of Care*, Boulder, Colo 1996, Westview Press, s. 23, 24.

53 Clement, age., s. 24.

Bireylerin özerkliği, felsefi olarak bireyin varlığının anlam kazanması için şart ise de, o, yaşamını tek başına çevreden soyutlanmış olarak devam ettiremez. Bireyler, bu nedenle özgürlük alanlarını korumak için ve kendilerini özgürleştirmek için, diğer bireylerle dayanışma ve işbirliği yollarını ararlar ve kültürel, dinsel, dilsel ya da siyasal ve sosyal oluşumlar içerisinde bulunurlar ya da onları meydana getirirler.

IV. YERİNDENLİK İLKESİ

İnsan onuru, insanların kendilerine duyduğu öz saygı olarak kişinin kendi dar yaşam alanında devlet otoritesine ve sivil kişi veya kişi gruplarına karşı özerk olmasını gerektirir⁵⁴. Öyle ise, bireye mümkün olduğu kadar geniş özgürlük alanları sağlamak, insan onuruna duyulan saygının bir gereğidir⁵⁵. Fakat insanların tek başına, birbirlerinden kopuk ve birer atom gibi sadece birey olarak yaşamadıkları da göz önünde bulundurulduğunda, insan onurunun yerellik ilkesi ile ilişkisi ortaya çıkacaktır. Birey ya da birey gruplarının kendi kendilerine karar vermeye ve işlerini idame etmeye yeterli olduğu durumlarda üst kurumların onların yetkilerini gasp etmesi insan onurunu zedeleyecektir. Çünkü insanlar, düşünebilen ve davranışlarının sorumluluğunu alabilen varlıklar olarak, ancak kendileri karar verip bu kararları kendileri uyguladıkları zaman kendi onurlarını koruyup birer kullanılan eşya olmaktan kurtulabilirler. Unutulmamalıdır ki, insan onuru yaşamın her alanında bireysel ve toplumsal davranış ilkelerini kontrol eden ve belirleyen yönlendirici bir “kutup yıldızı işlevini yerine getirmektedir.”⁵⁶ Bu nedenlerle yerindenlik (yerellik) ilkesinin incelenmesi burada kaçınılmaz gözükmektedir.

Yerindenlik ilkesinin ilk defa 1931 yılında bir Papa'nın Sosyal Ferman anlamına gelen “Sozialenzyklika” da Quadragesimo Anno ya da Papa XI Pius tarafından kullanıldığı tespit edilmektedir. Yerindenlik ilkesi, 20. Yüzyılın başlarında ön plana çıktı ve daha çok, gereğinden fazla kuvvetli ve her alana yayılan, bireyi baskı altında tutan devlet faaliyetine karşı bir çağrı nite-

54 İlyas Doğan, Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, Konya 2005, s. 56.

55 Doğan, age., s. 56.

56 Doğan, age., 56

liğindeydi⁵⁷. Bazı konularda bu, üst hiyerarşik devlet birimlerinin, mahalli idarelerin karar alma süreçlerine asla müdahale etmemesi anlamına gelmektedir⁵⁸. Kelime anlamıyla yerindenlik, aslında subsidiarite (Subsidiarity), olarak bilinmekte ve Latince *subsidium* sözcüğünden gelmektedir. Öyleyse *subsidiumu* yardım, dayanışma, yardımlaşma biçiminde anlamak mümkündür⁵⁹. Söz konusu ilke esasında devletle halk arasındaki ilişkilerde insanların özerkliğini korumayı amaçlar. Hükümet, insanlara ancak ihtiyaç duydukları zaman ve kendileri ihtiyaçlarını karşılayamadıkları zaman onlara hizmet etmelidir. İnsanların kendi imkânlarının yeterli olduğu konu ve alanlarda ise hükümet onların işlerine karışmamalıdır⁶⁰.

Subsidiarite kelime olarak, “yerellik,” “ikincil,” durumda bulunma, “yardımcılık” ya da sıfat olarak ikincil, yardımcı, yerel sıfatlarına denk gelir. Sıfat olarak anlaşılınca terim, bir eylemi, bir davranışı, bir kişiyi ya da kurumunu güçlendirmeye yarayan, onlara destek ve yardımcı olan, yedek ikincil kavramlar ile aynı anlama gelir⁶¹.

Revum Novarum (1891) tarafından düzenlenen Quadragesimo Anno'nun Sosyal Fermanında (Sozialenzyklika Nr. 79 ve 80) söz konusu ilkeye ilişkin önemli tespitler yapılmıştır. Değişen sosyal şartlara uygun olarak, bazı sosyal hizmetler alt birimler yerine daha büyük üst sosyal birimler tarafından yerine getirilmesine karşın, değişmeyen ve farklı yorumlamalara daha dayanıklı, sosyal-felsefenin temel ilkesi olarak şunu tespit etmek mümkündür. Nasıl ki bir insanın kendi inisiyatifi ve kendi gücü ile yapabileceği bir iş ondan alınıp topluma devredilemezse ve bunun devredilmesi hakkaniyete aykırı ise, toplumun daha küçük ve alt biriminin yapabileceği bir işin üst ve daha büyük birimlerce yerine getirilmesi adalet aykırıdır.

57 Nicholas Emiliou, Subsidiarity: An Effective Barrier Against “The Enterprise of Ambition, in: European Law Review 17, no. 5 (1992), s. 384, 398.

58 Emiliou, age., s. 385.

59 Thomas Bohrman, Subsidiaritaet, Ein Lehrbuch içinde, yazar Mariana Heimbach (Ed.), Regensburg-Germany 2004, Friedrich Psutet, s.294.

60 Oswald von Nell-Bereuning, Baugesetze der Gesellschaft, Solidaritaet und Subsidiaritaet, Freiburg, Basel, Wien 1990, Verlag Herder, s. 88.

61 Ruşen Keleş, Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarite) İlkesi ve Yerel Yönetimler, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 4, sayı 1, 1995, s. 3-56.

Böylece her türlü toplumsal faaliyetler “subsidiar,” yani yedek ya da ikincil kademede yer alır. Toplumsal kurumlar ve yapılar, korunup desteklenmeli; fakat onlar anlamsızlaştırılıp, dağıtılıp devre dışı bırakılmamalıdır. Yukarda adı geçen fermanın 79. maddesinde açıklanan subsidiariteye ilişkin temel ilke, 89. maddede farklı bir tarzda pekiştirilmektedir. Devlet, daha büyük ödevlere hazırlık mahiyetinde ve onlara destek niteliğindeki alt kademelerdeki daha az önemli işleri daha küçük toplumsal birimlere veya cemaatlere bırakmalıdır.

Avrupa Birliği bünyesinde ilk olarak 1970’li yıllarda ortaya çıkan subsidiarite ilkesi, Maastricht Anlaşması ile anayasal anlamda açıkça Avrupa Birliği içinde yer almıştır⁶². Avrupa Komisyonu 21 Ekim 1990 tarihli Politik Birlik Konusunda Resmi Görüş’ünde bu prensibin, yazılı olarak AT Antlaşmasına eklenmesi gerektiğini bildirdi⁶³. İlk defa, ABA’nın (Avrupa Birliği Antlaşması)⁶⁴ 3 b maddesi (yeni 5. maddesi) ve Dibacenin (giriş) B maddesi hükmü ile Topluluk içinde yerini alıp, pozitif hukukta anayasal bir ilke olarak kabul edilmiştir. 3 B maddesindeki düzenleniş şekli ise şöyledir:

Topluluk bu Antlaşmayla kendisine verilen yetkilerin ve amaçların sınırları içinde icraatta bulunacaktır.

Topluluk, münhasır yetkisine girmeyen alanlarda subsidiarite ilkesine uygun olarak, yalnızca teklif edilen tasarrufun amaçları üye devletler tarafından yeterince gerçekleştirilemediği ve dolayısıyla teklif edilen tasarruf boyut ve etkileri bakımından Topluluk tarafından daha iyi gerçekleştirilebileceği takdirde ve oranda tasarrufta bulunur.

Topluluk tarafından yapılacak herhangi bir tasarruf mevcut Antlaşmanın amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olanı aşmayacaktır⁶⁵.

⁶² Emiliou, age., s. 391.

⁶³ Andrew Duff, *Subsidiarity within the European Community*, London 1993, PSI Publishry, s. 9.

⁶⁴ Avrupa Birliği Antlaşmasının İngilizce tam metni için bkz. <http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf> (Erişim tarihi:22.12.2010)

⁶⁵ Enver Bozkurt, *Subsidiarite İlkesi (İkincillik İlkesi) ve Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2001, s. 8.

Antlaşmanın giriş kısmının A maddesinde bu konu ilgili daha genel, fakat yerindeliği vurgulayan ilkesel bir ibare var: "...in which decisions are taken as closely as possible to the citizen."⁶⁶ Buna göre, Avrupa düzeyinde alınacak ortak kararların, mümkün olduğunca vatandaşlara yakın birimlerce alınması önceliğinden söz edilebilir.

Avrupa Birliği'nin kurulmasından sonra, Avrupa'da bir merkezleşme eğilimi baş gösterdi ve yerel yönetimler klasik merkeziyetçi devlet sistemini sorgulamaya başladılar. Çünkü üye devletler gibi mahalli idareler de, kendi egemenlik ve yetkilerini kaybetme endişesi taşıyorlardı⁶⁷. Belirli yetkileri uzun süreden beri kullanan yerel yönetimler, ellerindeki yetkileri merkeziyetçi eğilimde olan AB organlarına bırakmak istemiyorlardı. Yerellik ilkesi Topluluğun yetkilerini üye devletlerin egemenliğini koruyacak şekilde sınırlamaktadır ve sonuçta üye devletler ile AB organları arasında yetki paylaşımı konusunda bir denge sağlama işlevi görmektedir⁶⁸. İlke bu anlamıyla Toplulukla üye devletler arasında yetki paylaşımı konusunda bir uzlaşma olarak kabul edilmektedir⁶⁹.

Yerellik ilkesi, Almanya'da merkezi idare ile yerel idareler alanında görev ve yetkilerin paylaşımı konusunda hüküm ifade eden anayasal bir ilkedir. Nitekim Alman Anayasasının 70. maddesi "Bu Anayasa ile Federal Devlet yetkili kılınmadıkça, yasama yetkisi eyaletlerindir" demektedir. Benzer bir hüküm aynı Anayasasının 28. maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Burada da yerel toplum ile ilgili bütün işlerin, kanunlar çerçevesinde, ilgili belde insanların kendi sorumlulukları altında düzenlenmesi hakkı hükme bağlanmıştır⁷⁰. Subsidiarite ilkesine ilişkin olarak 1985 tarihli Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartında da kayda değer kavramlar dikkat çekmektedir. 4. maddenin 3. fıkrasında şöyle bir hüküm yer almaktadır: Kamusal yükümlülükler

⁶⁶ Andrew Cowgill, <http://www.Eurotreaties.com> 1.1. 2010 (Erişim Tarihi: 12.31.2010).

⁶⁷ Keleş, age., s. 32; Bünyamin Bezici, Avrupa Birliği'nde Hizmette Yerellik İlkesi, Sakarya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1999, 21.

⁶⁸ Arif Köktaş, Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu, Ankara 1999, Nobel Yayın-Dağıtım, s. 19.

⁶⁹ Bilal Canetan, Düşünce Tarihinde, Kamu Hukukunda Avrupa Birliğinde Yerellik İlkesi, Ankara 2001, Galeri Kültür Yayınları, s. 4, 88, 90.

⁷⁰ İBMİGM, Dünyada Mahalli İdareler, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara 1999, s. 15.

genellikle ve tercihen vatandaşlara en yakın olan yönetimlerce yerine getirilir. Bu yükümlülüklerin bir başka yönetime bırakılmasında yetkilerin kapsamı ve niteliği ile etkinlik ve ekonomi ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır⁷¹. Amerikan Anayasasındaki düzenleme de fazla farklı değildir: Anayasa tarafından Birleşik Devletlere bırakılmayan veya yasaklanan yetkiler, sırasıyla Devletlere ve halka bırakılmıştır⁷².

Subsidiarite ilkesi, toplumsal kurumlar ve devlet arasındaki yetkilerin nasıl dağıtılacağını öngörür. Kısaca yerindenlik ilkesinin burada yetki, görevlendirme ve örgütlenme ilkesi olduğu söylenebilir⁷³. Yukarıdaki incelemeden de yararlanarak, yerindenlik ilkesinin, sonuçta dört temel özelliğini tespit etmek mümkündür. Öncelikle, insan sorumlu bir öznedir ve kendi sorumluluğunda kendi yaşamını planlayabildiğinden, birinci sırada yer almaktadır; yani en üstündür. Çünkü o, Tanrı'nın sıfatında yaratılmıştır veya doğanın bugüne kadar görülen en akıllı varlığıdır ve kendisini başkalarıyla beraber gerçekleştirebilir.

Yerindenlik ilkesinin ikinci özelliği ise, insanın özerk olmasından dolayı kendi ihtiyaçlarının karşılanmasından kendisinin sorumlu olmasıdır. Başka bir deyişle, birey ya da birey grupları, yaşamlarının yapılandırılmasında kendileri yetkilidir. Onlar, toplumun en alt birimi ve temel taşı olduklarından, bireysel inisiyatifler ve kendi başına karar verip uygulama imkânlarından mahrum edilmemelidirler; alt birimlere ilişkin yetki ve görevler daha üst makamlara verilmemelidir; kısacası birey ve insan gruplarına kendi koydukları ilkelere uygun olarak yaşama fırsatı verilmelidir.

Üçüncü olarak, küçük toplumsal birimler, kendi yetki ve öz güçleriyle kendilerine yardım edip işlerini yürütemiyorlar ve sorunlarını çözemiyorlarsa, bu durumda onlar, daha büyük birimlerden yardım talebinde bulunabilirler. Üst birimler, sadece alt birimlerin kendi kendilerine yardım edebilmelerini sağlayacak derecede yardımda bulunmalıdırlar.

Dördüncü özelliğe göre daha büyük sosyal birim, alt kademelerdeki birimlere yardım ettikten ve onların kendi olanaklarıyla işleriyle başa çıkmala-

71 IBMİGM, age., s. 8.

72 Robert J. Bennet, (Editör), *Local Government in the New Europe*, London 1993, Behavior Press, s. 18.

73 Bohrman, age., s. 295.

rını sağladıktan sonra, tekrar kendisine ayrılmış yetki alanına geri çekilmek ve onların özerkliğine saygı göstermek zorundadır; onları vesayet altında tutmaya devam etmemelidir.

Açıklanan bu özellikler, sosyal etik konusunda önem arz etmesine karşın, yerindenlik aynı zamanda hukuksal bir ilke olarak işlev görmektedir. Özellikle burada daha küçük sosyal çevrelerin yaşam hakkı ve onların üst toplumsal birimler ve kurumlardan yardım talebinde bulunma hakkı geçerlidir. Toplumsal düzen ve onun gelişimi, insanların mutluluğu ışığında değerlendirilmeli ve nesnelere, eşyalar ve kurumlar düzeni, insanların kişilik gelişimine ve sağlıklı, özgün yapılanmasına hizmet etmelidir⁷⁴.

En genel biçimiyle subsidiarite ilkesine göre, devlet, ancak bireysel gücü ve bağımsız davranan özel grupların kapasitesini aşan alanlarda etkin olabilir. İlke, birey özerkliği ve onuruna dayanır. Öyleyse aile, devlet, uluslararası hukuk ve siyasal düzen insanların onuruna hizmet için var olmalıdır. İnsanlar, doğaları gereği sosyal varlıklar olduklarından, küçük ve orta büyüklükteki sosyal yapılanmalar bireyle toplum arasında aracı rol oynarlar ve bireyi güçlendirip onun toplumla güçlü bağlarını sağlarlar. Yerindenlik ilkesi, bir taraftan özerkliği sağlayıp korurken, diğer taraftan pozitif işleviyle bireysel ve grup özerkliğinin sağlanması amacıyla, gerekli sosyal şartların gerçekleştirilmesinde üst birimlere direktif verme ve ödevlendirme işlevi görmektedir.

Anayasal düzeyde ele alınınca, burada bir yerelleşme ve tüm yetkilerin merkezi organlarda toplanmasından kaçınma söz konusudur. Kamu hizmetlerini sunma bakımından bu ilkenin, kamu yönetimi ve idare hukukuyla bağlantısı da gözden uzak tutulmamalıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127. maddesinde “mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri “yerinden yönetim” ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir” deniyorsa da bu ilkenin yasalar vasıtasıyla anlamsızlaştırılması kolaylıkla mümkündür. Hâlbuki yerellik ilkesinin, esas tayin edici norm olması gerekirdi. Fakat genel olarak ilkeye göre, yerel nitelikteki kamu hizmetleri, yerel yönetim tarafından yürütülmelidir⁷⁵. Avrupa devletlerinin dini tartışmalarında ve milli devletlerin anayasa öğretilerinde daha önceden mevcut olan yerindenlik ilkesi 1980’li yıllarda Avrupa Parlamentosu, İngiltere ve Almanya’nın giri-

⁷⁴ Bohrman, age., s. 298.

⁷⁵ Ülgen, age., s. 97, 98.

şimiyle ve aşırı merkezileşme korkusuna⁷⁶ bir tepki olarak bir bütünleşme unsuru biçiminde sunuldu. İngiltere, Avrupa'nın federalleşmesinden endişelenirken, Almanya'daki federe devletler, federal sistem içerisinde sahip oldukları güçlerini kaybetmek istemiyorlardı.

Tam da bu noktada, yerindenlik ilkesi 1992'de Avrupa Birliğine ilişkin Maastricht Sözleşmesi'ne alındı. Daha sonra 1997'de ise bir protokolle daha da olgunlaştırıldı. Avrupa Birliği Antlaşması'nın ve Avrupa Topluluğu'nu kuran Antlaşma'yı tadil eden Lizbon Antlaşması'nda (Brüksel 3. Aralık 2007) yukarıda değinilen subsidiarite ilkesinin temel özellikleri göze çarpmaktadır. Bu Antlaşmada 3 b (3) hükmü şöyle düzenlenmiştir:

“İkincillik ilkesine göre münhasır yetkisine girmeyen alanlarda Birlik yalnızca, söz konusu faaliyetin hedefler Üye Devletler tarafından; merkezi, bölgesel veya yerel düzeyde tatminkar olarak yerine getirilemezse veya getirilemediği ölçüde, ancak önerilen eylem, ölçeği ya da etkileri nedeniyle Birlik düzeyinde daha iyi başarılabilirse harekete geçer...”⁷⁷

Kısaca bu sözleşme hükümlerinde, ilkin yerindenlik ilkesi birliği yönlendirici bir ana ilke olarak kabul edildi ve ancak üye devletlerin kendi başlarına işin kapsam ve önemine göre yeterince yapamadıkları işlerde Avrupa Birliği'nin müdahalesi kabul edildi. Birlik ancak gerekli olduğu ölçüde bu konularda faaliyette bulunabilir ve orantılılık ilkesine göre, gereğinden fazla devletlerin işlerine karışamaz. İlke, sadece üye devletlerle Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde değil, üye devletlerin ve devlet içindeki bölgelerin kendi aralarındaki ilişkilerinde de etkili olması gerektiği açıktır. Yerindenlik ilkesi en üst kademedен en alt birimlere kadar uygulanarak kararların elden geldiğince vatandaşlara en yakın birimlerce alınması gerekir (Madde A (2) Avrupa Birliği Sözleşmesi).

İlkenin ortaya çıkışını anlatırken, söz konusu edilen üst birimlerin alt birimlerin işlerine müdahalelerinin şartları burada da geçerlidir. Verimlilik ilkesine göre, merkezi birim alt birimlerin işlerine ancak etkili ve verimli

⁷⁶ Gül Okutan, Topluluğun ve Üye Ülkelerin Yetki Alanlarının Belirlenmesi, Avrupa Hukuku içinde, yazar Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, s. 91 vd. , Beta Yayınevi, İstanbul 2000, s. 91.

⁷⁷ [http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx? F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF66D0D09E4A9A74F3](http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF66D0D09E4A9A74F3) (T.C Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü web sayfası. (Erişim tarihi: 08 Haziran 2011).

olabilirse müdahale edebilir ve ancak gerekli olan en az ölçüde müdahale hakkına sahiptir. Zorunluluk ilkesine göre ise, merkezi birim, yerel birimlerin işlerini ancak zorunlu durumlarda yapabilir. Yani, ancak alt birim kendi başına arzu edilen sonuca kendi imkânlarıyla varamıyorsa, merkezi organlar onların işini yapabilir. Alt birimlerin özerkliği korununca, onların herhangi bir dış müdahaleye karşı veto hakkı olacaktır⁷⁸. Özellikle insan haklarını korumak bakımından ve konumuzla ilgili olarak insan onurunu korumak açısından bu ilke, çok önemli bir rol oynamaktadır. İşin aslına bakılırsa, insan hakları anlayışı, evrenselleşme ve merkezileşme eğilimi gösterirken; özerklik ve yerindenlik ise yerelleşme ve farklılığa saygıya işaret etmektedir. Her biri farklı yönlere çeken iki unsur arasında, yani uluslararası insan hakları hukuku içindeki iki eğilim arasında içsel bir gerilim söz konusudur.

Bir taraftan, herkesin eşit onura sahip olmasından dolayı evrensellik ve eşitlik ilkesine uygun temel insan hakları normları gerekirken; öte yandan, yine insan onuruna saygıdan dolayı onların farklılıklarının ve kendilerine özgün özgürlük alanlarının saygı görmesi ve korunması gerekir. Yerindenlik ilkesi, işte bu gerilim noktasında ve küreselleşme çağında çoğulculuk ve ortak değer arasındaki kutuplaşmada aracılık görevini üstlenmektedir. Uluslararası insan hakları öğretisi, bunun sayesinde pratikte de bir anlam kazanabilir. Yerindenlik ilkesinin tanımına bakıldığında, bu ilkenin hem sosyal hem de siyasal alanlarda geçerli olduğu görülecektir. Genel olarak yerindenlik her sosyal ya da siyasal grubun daha küçük ve daha yerel sosyal ve siyasal gruplara yardım etmesini; fakat bunu yaparken de onların ödev ve yetkilerini gasp etmemesini ifade eden bir ilkedir. Avrupa Birliği, bu ilkeyi temel bir anayasal ilke olarak kabul edince, eskiden sadece Alman Hukuku'nda ve Katolik Kilisesi'nde tartışılan bu kavram, evrensellik kazandı ve tüm diğer hukuk alanlarına da sıçrama eğilimindedir. Adem-i merkeziyetçi tartışmalarında, çevre hukukunda, federalizm ve özerklik tartışmalarında, kültürel çoğulculuk öğretilerinde ve egemenlik ve meşruiyet söylemlerinde yerindenlik ilkesi, devamlı bir dayanak noktası olmaya adaydır. Bütün insanların doğasından gelen ve vazgeçilmez, devredilmez temel hakların ve onların bileşkesi olan insan onuruna sahip olmasının kabulü, insan hakları anlayışında zımni olarak yerindenlik ilkesinin geçerliliğinin kabul edildiği anlamına gelir.

⁷⁸ Andres Føllesdal, www.follesdal.net/publ.html, s. 4,5 (Erişim tarihi: 30.12.2010).

SONUÇ

Özellikle azınlık hakları ve genel olarak insan hakları konusunda subsidiarite ilkesi, azınlık veya küçük etnik grupların haklarını korumak için akla gelebilecek en etkin hukuki ya da siyasal araçlardan bir tanesidir.

Subsidiarite ilkesi, bir yandan Avrupa ülkeleri arasında bütünleşme sürecinin başarıyla tamamlanmasını sağlarken, öte yandan merkezileşmiş Avrupa Birliği ile kendi kimliklerini kaybetmek istemeyen, çoğunluk kültürü içerisinde eriyip gitmek istemeyen bölgeler arasındaki tarihsel çelişkiyi çözmek için kullanılabilen en uygun araçtır⁷⁹. (Bernard 1996, 635, Bozkurt 2001, 14). Subsidiarite ilkesi görünürde özerklik ve özgürlük sağlayan bir etki gösterirken, aslında Avrupa ülkelerinin ekonomik bir topluluktan (Avrupa Ekonomik Topluluğu) siyasal bir birliğe geçişte (Avrupa Birliği) farklı özelliklere sahip toplumların birlikte yaşamasına olanak tanımaktadır. ABA'nın A maddesi şu hükmü içeriyor: "Bu Antlaşma, kararların mümkün olduğunca halka en yakın şekilde alındığı, Avrupa insanları arasında daha yakın bir birlik yaratması sürecinde yeni bir döneme işaret eder." Konu ile ilgili benzer, fakat sadece farklı kimlikleri korumayı amaçlayan bir hüküm Maastricht Antlaşması'nın 128. maddesinde 1. fıkrada yer almaktadır: "Topluluk, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğini koruyarak, kültürel gelişmelerine katkıda bulunacak ve aynı zamanda ortak kültürel mirasın korunmasına da önem verecektir."⁸⁰ (Cowgill, Eurotreaties.com 2010).

1992 yılından beri subsidiarite ilkesi tüm Avrupa birliği kurumlarını, yetkilerini münhasır yetki alanlarına giren konularla sınırlayacak şekilde bağlamaktadır. Normatif politik teorilerine göre yerindenlik ilkesine ilişkin teorilerde iki koşul aranmaktadır. Öncelikle bu tür teoriler, normatif bireyciliğe dayanmalıdır. Bunun anlamı, değerlerin tek taşıyıcısı insan sıfatındaki bireylerdir. Sosyal kanunların meşruluğu konusundaki argümanların tümü, onların topluma üye bireylerin çıkar ve yaşam kalitesini nasıl etkileyeceği yönünden değerlendirilmelidirler. Elbette ki, bireysel çıkarlar, başkalarıyla dayanışma içerisinde yaşamayı ve ortak değerleri paylaşmayı da kapsayabilir. İkinci olarak, yerindenlik ilkesini haklı gösteren görüşler, farklı iyi yaşam tasarıları açısından belirli bir çoğulculuğu da kabul etmelidir. Başkalarını iyi

⁷⁹ Bernard, age., s. 635; Bozkurt, age., s. 14.

⁸⁰ Cowgill, www.Eurotreaties.com, 2010

yaşam olanaklarından mahrum edecek, sadece belli toplumsal kesimleri ön-
celeyecek söylemler burada devre dışı kalacaktır.

Özerklik ve yerindenlik ilkelerinin anayasalarda layık oldukları yerlerini almaları gerekir. Medenice birlikte yaşamın en üst kuralları, toplumun hangi değerler ve yaşam ilkeleri etrafında birleştiğini gösterir. İnsan onurunun, gerek ulusal, gerekse uluslararası hukukta en üstün yer işgal ettiği gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, çağımızda tek tip yaşam tarzı ve toplumda yaşayan insan ve insan gruplarının türdeş kimliğinden çok, çeşitliliğin esas ve farklılıklara saygının erdem olduğunu söylemek mümkündür. Bu inceleme sonucunda, yukarıda irdelenen üç kavram insanca birlikte yaşamın temel ilkesi biçiminde somutlaşıp bütünleşmektedirler. Başka bir anlatımla, insan onuru, bireysel özerklik veya grup özerkliği ve yerindenlik ilkesi insan hay-siyetine yaraşır sosyal yaşamı mümkün kılan, destekleyen ve özgür davranış-lar arasında eşgüdüm ve dengeyi sağlayan en üst sosyal yaşam prensipleri-dirler.

KAYNAKÇA

- Aldanmaz, Orhan. «Küreselleşme Bağlamında Şırnakta Kültürel ve Sosyal Değişiklikler.» *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010. 431-454.
- . *Wehrdienstverweigerung als Menschenrecht*. Regensburg: S. Roderer Verlag, 2006.
- Anzenbacher, Arno. *Christliche Sozialethik, Einföhrun Und Prinzipien*. Paderhorn; München; Wien; Zürich; Schöningh: Verlag Ferdinand Schöningh, 1998.
- Aronson, Elliot. *The Social Animal*. 8. New York: Worth Publisher/ W.H. Freeman and Company, 1999.
- Aybay, Aydın, ve Rona Aybay. *Hukuka Giriş*. 5. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2008.
- Başbakanlık. *Aday Memurların Temel Eğitim Ders Notları, (2) 6. Baskı*. Ankara: T.C Başbakanlık Basımevi, 2009 Nisan.
- Bennet, Robert J.(Ed). «Local Government in The New Europe.» *Behaver Press*, 1993: London.
- Bernard, Nicolas. «The Future of European Economic Law in The Light of Principle of Subsidiarity.» *Common Market Law Review* (Kluwer Law International), 1996: 663-666.
- Bezici, Bünyamin. *Avrupa Birliği'nde Hizmette Yerellik İlkesi*. Sakarya: Sakara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Bird, Colin. *Myth of Liberal Individualism*. Cmbridge: Cambridge University Press, 1999.
- Bleckmann, Albert. «Probleme des Grundrechtsversichts.» *Juristische Zeitung (JZ)* 02 (01 1988): 57.
- Bohrman, Thomas. «Subsidiaritaet.» *Christliche Sozial Ethik, Ein Lehrbuch* içinde, yazan Marianne Heimbach (Ed.), 294. Regensburg-Germany: Friedrich Psutet, 2004.

Bozkurt, Enver. «Subsidiarite İlkesi (İkincillik İlkesi) ve Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme.» *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2001: 1-21.

Brint, Steven. «Asanet.» *Gemeinschaft Revisited, A Critique and Reconstruction of Community Concept*. 2001. <http://www.asanet.org/images/members/docs/pdf/featured/soth125.pdf> (12 07, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Brint, Steven. «Gemeinschaft Revisited, A Critique and Reconstruction of the Community Concept.» *Sociological Theory* 19, no. 1 (2001): 1-23.

Bulut, Nihat. «Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış.» *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, <http://hukuk.erkincan.edu.tr/dergi/>) C.XII, no. 3 (Aralık Aralık 2008): 1-12.

Bundesverfassungsgerichts, Entscheidung des. *BverfGE* 5.

Canetan, Bilal. *Düşünce Tarihinde, Kamu Hukukunda, Avrupa Birliğinde Yerellik İlkesi*. Ankara: Galeri Kültür Yayınları, 2001.

Celal Ülgen, (Editör). *T.C. Anayasası*. 3. İstanbul: Beta Yayım ve Dağıtım A.Ş., Eylül 2009.

Clement, Grace. *Care, Autonomy and Justice: Feminizm and The Ethic of Care*. Boulder, Colo: Westview Press, 1996.

Cowgill, Andrew. *Eurotreaties.com*. 1 1 2010. <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf> (12 31, 2010 tarihinde erişilmiştir).

—. *Eurotreaties.com*. 2 1 2010. <http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf> (12 22, 2010 tarihinde erişilmiştir).

—. *Eurotreaties.com*. 02 01 2010. <http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf> (12 22, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Denninger, Erhard. *Staatsrecht. Einführung in die Grundprobleme des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Cilt 1 Die leitbilder: Leerformeln? Lügen? Legitimation? Reinbek: Rowohlt, 1973.

Doğan, İlyas. «Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş.» Düzenleyen Abdurrahman Savaş. *Selçuk*

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi) 13, no. 2 (2005): 51-59.

Duff, Andrew. *Subsidiarity within the European Community*. London: PSI Publishriy, 1993.

Dusik, Peter. *Grenzprobleme der Menschenwürde (Art 1 Abs. 1 GG) zugleich ein Beitrag zur Sozialverpflichtung aus Menschenwürde*. Würzburg: Dissertation, 1976.

Dürig, Günter. «Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte aus Art. 1 Abs. I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes.» *Archiv des öffentlichen Rechts (AÖR)*, no. 81 (1956): 127.

Emiliou, Nicholas. «Subsidiarity: An Effective Barrier Against "The Enterprise of Ambition.» *European Law Review* 17, no. 5 (1992): 384-398.

Føllesdal, Andres. *follesdal.net*. <http://www.follesdal.net/publ.htm> (12 30, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Gemeinschaften, Amtsblatt der Europäischen. *Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften* C36419 (DE). arıca bkz. <http://www.euparl.europa.eu/charter/pdf/text.de.pdf>, 18.12 2000.

Gerhardt, Volker. «e-Journal Philosophie der Psychologie.» *Lebensführung, die Individualitaet des Menschen*. 23 Haziran Juni 2007. www.jp.philo.at/texte/GerhardtV.1.pdf (Haziran 23, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Giese, Bernhard. *Die Würde -Konzept. Eine normfunktionale Explikation des Begriffs Würde in Art 1 Abs.I GG*. Berlin: Drucker&Humblot, 1975.

Haberle, Peter. *Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft*. Bd. I, in *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschlands*, von Josef Isensee/Paul Kirchof (Hrsg). Heidelberg: C.F. Müller, 1995.

Heimbach-Steins, M. «Sozialethik.» *Orientierung Finden, Ethik der Lebensbereiche* içinde, yazan Klaus Arntz, Johannes Reiter ve Herbert Schlögel, 1-5. Freiburg: Herder Verlag, 2008.

Heinzman, Richard. «İnsan ve İnsan Onuru-Toplumsal Yaşam İçin Etik ve ahlak.» *İnsan ve İnsan Onuru-Toplumsal Yaşam İçin Etik ve ahlak*. 2010.

<http://www.konrad.org.tr/Islam%20tr%202006/07heinzmanTR.pdf> (02 08, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Heywood, Andrew. *Political Theory, an Introduction*. second edition. London: Macmillan Press, 1999.

Hicks, Steven V. «The prospects of World Order: A hegelian Approach.» *Interpretation, a Journal of political Philosophy*, volume 3, Fall 2002, P., no. 1 (Fall, Issue 1 2002): 49 (53).

Höffe, Gotfried. «Ein transzendentaler Tausch: Zur Anthropologie der Menschenrechte, in: Philosophisches Jahrbuch 99 (1992.» 1992.

HR-Net, (Helenic Resources Network). *HRI.org*. 29 12 1995-2009. <http://www.hri.org/docs/Rome57/Part1.html> (12 30, 2010 tarihinde erişilmiştir).

İBMİGM. *Dünyada Mahalli İdareler*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 1999.

—. *Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesinin Tanımı ve sınırları*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 1995.

Informationsdienst, Deutsche. «Grundgesetz.» *dejure.org*. 01 11 2010. <http://dejure.org/gesetze/GG/1.html> (12 01, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Informationsdienst, Juristische. *dejure.org*. 2 1 2011. <http://dejure.org/gesetze/GG> (01 17, 2011 tarihinde erişilmiştir).

Kant, Immanuel. *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çeviren İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1995.

—. *Kritik der Reinen Vernunft*,. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1971.

Kant, İmmanuel. *Metaphysik der Sitten, Tugend Lehre*. Düzenleyen Werke in 10 Baenden Bd. 7 Wilhelm Weischedel (Hrsg) İmmanuel Kant. Königsberg: Wissenschaftliche Buch Gesellschaft 1983, 1797.

Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çeviren Ülker Gökberk, Fusun Akatlı İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999.

Keleş, Ruşen. *Avrupa'nın Bütünleşmesi ve Yerel Yönetimler*,. Ankara: Türk Belediyecilik Derneği, 1999.

Keller, Fox. *Reflections on Gender and Science*. New Haven: Yale University Press, 1985.

Köktaş, Arif. *Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu*. Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım, 1999.

Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship*. New York (NY): Oxford University Press, 1995.

Lock, John. *A Letter Concerning Toleration*. Düzenleyen A. Montuori. The Hague: Martinus Nijhoff, 1963.

Luhman, Niklas. *Grundrechte als Institutionen, Ein Beitrag zur Politischen Soziologie*. 4. Berlin: Drucker&Humblot, 1999.

MacKenzie, Catriona, ve Stoljar Natalie. *Introduction: Autonomy Refigured*. New York; Oxford: Oxford University Press, 2000.

Mariyln, Friedman. *Autonomy, Gender, Politics*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2002.

Mill, John Stuart. *Özgürlük Üstüne*. İstanbul: İstanbul Belge Yayınları, 2000.

Mitias, Michael. «The Possibility of World Community.» *Coexistence*, 1990: 205-214.

Nedelsky, Jennifer. «Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts and Possibilities.» *Yale Journal of Law and Feminism*, no. 7 (1989).

Nell-Bereuning, Oswald von. *Baugesetze der Gesellschaft, Solidaritaet und Subsidiaritaet*. Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder, 1990.

Nozic, Robert. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. Çeviren Alişan Oktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.

Okutan, Gül. «Topluluğun ve Üye Ülkelerin Yetki alanlarının Belirlenmesi.» *Avrupa Birliği Hukuku* içinde, yazar Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, 91 vd. İstanbul: Beta Yayınevi, 2000.

Rawls, John. *Political Liberalism*. New York: Colombia University Press, 1993.

Rita Manning, C. «Liberal and Communitarian Defenses of Workplace Privilege.» *Journal Of Business Ethicks*, 16:817-823 (1997). 1997.

<http://www.springerlink.com/content/tg1j6733x10m3466/fulltext.pdf> (12 02, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Ruşen, Keleş. «Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarite) İlkesi ve Yerel Yönetimler.» *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 4, no. 1 (1995): 53.

Schlicher, Bern. «Etzioni's New Theory: a Synthesis of Liberal and Communitarian Views.» *The Journal of Soc.-Economics* 28, no. 4 (1999): 429-438.

Schmitz, Thomas. «Die Menschenwürde als Grundwert der freiheitlich-demokratischen Ordnung- eine Übersicht über die Wichtigsten Rechtsquellen.» *Übersicht, Die Menschenwürde als Grundwert der freiheitlich-demokratischen Ordnung- eine Übersicht über die Wichtigsten Rechtsquellen.* 06 08 2007. <http://home.lu.lv/~tschmit1/Downloads/BDHK-Themenabend-Menschenwuerde-Rechtsquellen.pdf> (12 02, 2010 tarihinde erişilmiştir).

Singer, Peter. *Animal Liberation: A new Ethik for our Treatment of Animals.* New York: Avon, 1975.

Stern, Klaus. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland.* Cilt III Allgemeine Lehre der Grundrechte. 1 cilt. München, München: C.H. Beck, 1988.

Steuerwald, Karl. *Türkçe- Almanca Sözlük.* 1. Baskı. İstanbul: ABC Kitabevi A.Ş, 1993.

Suhr, Dieter. *Entfaltung der Menschen durch die Menschen. Zur Grundrechts Dogmatik der Persönlichkeitsentfaltung, der Ausübungsgemeinschaft und des Eigentums.* Berlin: Drucker&Humblot, 1976.

Şimşek, Oğuz. *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması.* Düzenleyen Danışman Prof. Dr. Zafer Göner. İzmir: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

Taylor, Charles. «Modes of Civil Society.» *Public Culture* (Duke University Press) 3, no. 1 (Fall 1990): 95-132.

Taylor, Charles. «The Politics of Recognition.» *Multiculturalizm: Examining the Politics of Recognition* içinde, yazar Charles Taylor, düzenleyen Amy Gutmann. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

Tiedemann, Paul. «Der Begriff der Menschenwürde, Eine Anfrage an die Sozialphilosophie.» *e-Journal der Philosophie der Psychologie*, <http://www.jp.philo.at/texte/Tiedemanp1.pdf>. (Erişim: Tarihi 20 Ağustos 2010, 2006: 11.

Türköne, Mümtaz'er. *Siyaset*. 10. Baskı. İstanbul: Opus Yayınları, Ekim 2009.

Ülgen, Celal (Editör). *T.C Anayasası 001*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, Eylül 2009.

Ülgen, Celal. *T.C Anayasası, 001*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Basım A.Ş., Eylül 2009.

Yıldız, Okan. «Sivil Toplum Örgütleri, "Özerklik": Kavramsal Bir Açılım.» *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Gazi Antep Üniversitesi) 6, no. 1 (2007): 53-58.

Yüksel, Mehmet. «Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2009: 276-298.